

УДК 821(4).09:398.22.001

Ірина Костюк

МІФОЛОГІЧНІ ЗМІСТОВІ ПАРАДИГМИ ЯК ЗАСОБИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Головними засобами ідентифікації людини в сучасній культурі визначені уніфікація та зміна образу культури, вплив культури центрів на периферію, сценарії поведінки, співпраця колективного несвідомого та індивідуальної психіки, постійне підживлення старих міфів, побутування «світської релігії», універсальність міфу як форми моделювання світу. Проаналізовано особливості функціонування міфів у сучасності, принципи нової міфотворчості.

Ключові слова: ідентифікація людини, сценарій поведінки, нова міфотворчість, «світська релігія».

Костюк И.

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ КАК СРЕДСТВА ИДЕНТИФИКАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЕ

Исследуются особенности функционирования мифов в современности, нового мифотворчества. Принципами актуализации мифов определяются унификация и изменение образа культуры, влияние культуры центров на периферию, сценарии поведения, сотрудничество коллективного бессознательного и индивидуальной психики, подживление старых мифов, «светская религия», универсальность мифа как формы моделирования мира.

Ключевые слова: принципы мифотворчества, сценарий поведения, коллективное бессознательное, «светская религия».

Kostiuk I.

THE MYTHOLOGICAL CONTENT PARADIGMS AS WAY OF IDENTIFICATION OF HUMAN IN THE MODERN CULTURE

Peculiarities of myths living in modernity are investigate. The unification and change of culture character, influence of cultural centres to the periphery, scenarios of behavior, collaboration collective unconscious and individual psyche, feeding up the old mythes, being "secular religion", universality of myth as a form of modelling of world are determined as a main principles of the actuality of mythes.

Key words: peculiarities of myths, scenarios of behavior, collective unconscious, "secular religion".

Злам століть, культурних епох завжди стимулює наукові роздуми на теми підбиття підсумків, пошуків нових шляхів розвитку та водночас – засобів ідентифікації людини в новому соціокультурному просторі. Кінець ХХ і початок ХХІ століття відзначається появою значної кількості історичних, філософських, культурологічних текстів, у яких спостерігаємо теми межі, перелому, підсумків і формування стратегічних шляхів майбутнього розвитку культури в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Реалії ХХІ століття ставлять перед людиною низку важливих запитань, що потребують вирішення – куди прямує сучасне суспільство, якими мають бути його прагнення, якими можуть бути засоби для досягнення цих прагнень, яка роль культури у світі інформаційних технологій і технократичному суспільстві, які виклики чекають людину та чи зможе вона протистояти цим викликам, де буде черпати сили й натхнення. Очевидно, слід шукати допомоги в тих засадничих механізмах людської поведінки, що сформувалися впродовж тисячолітньої історії людської цивілізації, адже основні страхи та бажання людини залишаються незмінними від сивої давнини до сучасності. Усе це ми знаходимо в міфологічних змістових парадигмах, сформованих упродовж тисячоліть.

ХХ століття відкрило нову сторінку в інтерпретації міфу – визначальні наукові засади трактування міфу запропонували Дж. Фрейзер, Б. Малиновський, З. Фройд, К. Юнг, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Е. Кассирер, Р. Барт. Саме тоді з міфом почали пов'язувати первні людської свідомості, буття, пошук витоків культури, значно тіснішим став зв'язок міфу з ідеологією та суспільною психологією. Міф почали позиціонувати як один із найважливіших ключів до розуміння людини, в ньому сконцентрований багатотомовий, архетипний і несвідомий досвід людства. Особливість міфу полягає в тому, що за його допомогою роблять спробу розгадати те, що переважно неможливо зрозуміти й визначити раз і назавжди: людина, провідні механізми її поведінки, створення всесвіту, природи, людини, керування ними, смерть, потойбіччя.

Безсумнівно, міфологія – це вічний і практично незмінний світ, створений людиною для того, щоб пояснити природу, космос і саму себе, щоб зрозуміти ту силу, яка всім керує і на ласку якої можна покластися, щоби торкнутися таємних механізмів, які проводять у рух усе суще, зрештою, щоб забезпечити собі безсмертя за межею життя. Міфологія така ж різноманітна, як саме людство і його культура, хоча не викликає сумнівів наявності єдиних для всіх наріжних образів і сюжетів. Вона пройшла складний і тернистий багатовіковий шлях від найпримітивніших вірувань до міфів, що вражають художньою досконалістю і глибиною думки. Як слушно зазначає Дж. Кемпбел, «за всіх часів та обставин, у всіх куточках населеного людським світу процвітали їхні міфи, й були вони живим натхненням для всього, що тільки могло явитися з діяльності людського тіла чи розуму. І не буде надто великим перебільшенням, коли ми скажемо, що міф – це той таємний отвір, через який невичерпні енергії космосу виливаються у вияви людської культури. Релігії, філософії, мистецтва, суспільні форми людини первісної та історичної, першовідкриття в науці та технології, ба навіть сновидіння, що псують нам сон, – усе це випари з кипучого, основоположного, магічного кола міфу» [1, с. 7].

Міфологічні парадигми відображають мудрість, пошуки, спокуси, страхи й надії багатьох поколінь, вони вічні, як страждання і радощі людей, що їх укладають. Міфологія свідомо, оскільки стимулює творчість, формує мораль, дає можливість вірити і сподіватися, що життя не закінчується зі смертю. Вона руйнівна, коли стає інструментом захоплення і втримання влади для фанатиків і шарлатанів, коли штовхає натовп на дике насильство або захист своїх ідеалів, або придбання вічного блаженства шляхом самознищення.

Упродовж саме ХХ століття спостерігаємо великий інтерес до міфології, який виявляє ідеологія і практична політика, бо вони широко використовують міфологію та її символи, в тому числі релігійні. Поряд із релігійною міфологією поширення має політична та ідеологічна міфологія, і не лише в тоталітарній державі, де вона найбільше помітна, але і в будь-якій іншій, де вона функціонує переважно дуже приховано або в перетвореній формі, наприклад, у рекламі. Загалом у вітчизняній літературі ще мало комплексних досліджень, присвячених міфології, її актуальним проблемам, її місцю в житті людини і суспільства як засобу ідентифікації. Проте людина схильна приймати релігійні та інші міфи на основі своєї родової, етнічної чи культурної приналежності та психологічної схильності, а не тому, що доведена їхня істинність.

Одвічні питання міфології, а саме – божественне і священне, життя і творення, смерть і безсмертя, потойбічне і надприродне, завжди пов'язані з вічністю. Релігійна міфологія дозволяє певним чином наблизитися до вічності насамперед за допомогою батьків, особливо архетипів Великого Батька і Великої Матері, а також за допомогою дарованої нею надії на безсмертя, тобто – вічне існування. Не випадково у християнстві, наприклад, віруючий у Бога поєднується з ним за порогом життя – у вічності.

Природно, міфологічне розуміння вічності відрізняється від того, котре могла б пропонувати наука, але й таке розуміння цілком необхідне, тим більше, що воно давно й органічно вплетене в нашу духовність. Звернемо увагу й на те, що й тоталітарна міфологія також постійно звертається до вічності. Маємо на увазі нацистську й комуністичну доктрини: перша проголошувала тисячолітній рейх, що означає встановлення вічного царства, побудованого на нацистських ідеях і принципах; друга – вічний же рай на землі в дуже невизначеному майбутньому.

Релігійна віра закодована саме в міфології народу. Як відомо, для примітивних народів «релігійне» тотожне «соціальному» (цю думку обстоював ще Е. Дюркгейм). Парадокс полягає в тому, що в сучасному світі «сакралізація» соціуму, безмежне поклоніння перед ним і створюваними ним міфами також абсолютні, як у давнині, але тепер вони набувають інших культурних форм.

Міф є феноменом не лише культурним, багато в чому залежним від культурного контексту доби, але й феноменом соціальним, психологічним, оскільки є засобом соціальної само ідентифікації індивідів і суспільства. Як стверджує Л. Воеводіна, «міф засадничо виступає як джерело масової енергії, її згусток, він здатний мобілізувати цілі групи людей до певних дій, чи це виконання релігійного ритуалу, революційний рух, вибори президента чи здійснення престижної покупки під дією реклами чи привабливості лейбла» [3, с. 134]. У міфі концентрується певне світорозуміння, що автентичне для цієї культури, ідентифікує її та не потребує доказів.

Як окремі міфи, так і міфологічні системи різняться за своєю значущістю, масштабністю. Дослідник Ю. Антонян виокремив особливості функціонування будь-якої міфологічної системи, яка повинна: оточувати урочистою величчю певні вічні таємниці, сакральні сутності, надприродних істот, у тому числі злих і руйнівних; підтримувати своїм авторитетом певні сили, символи й уявлення, створювати єдині для всіх духовні й моральні норми; забезпечувати передавання і збереження власних священних традицій, що створює віру в їх непорушність; переконувати, що передавані цінності вічні, надійно захищені, інформація про них позбавлена спотворень, не підлягає перегляду і не може бути сфальсифікована; оберігати чистоту доктрини; створювати богів (божества), деміургів, пророків, святих, героїв і т. д. [4, с. 17].

Якими ж є засади актуалізації міфів сьогодні, що полегшує їхнє функціонування в сучасній культурі? Можемо виділити кілька таких факторів:

– до уніфікації та широкого розповсюдження тієї самої культурної продукції, тих самих моделей поведінки й тих самих міфів призводять засоби масової інформації. Це ситуація, коли весь світ перетворений на

своєрідне «велике село», «глобальну ойкумену» (терміни Ульфа Ганнерса), де відбувається активна між-культурна взаємодія, якій сприяють сучасні інформаційні технології, розвиток транспортних комунікацій, розквіт туризму (саме тому традиційних культур залишається все менше, і практично всі вони відчувають натиск модернізації);

– зміна образу культури, інтенсифікація соціальних змін, створення інформаційного суспільства визначення стандартів у різних сферах життя (усе це відбулося під впливом попереднього фактора), а це призводить до стирання кордонів між різними націями, країнами, створення єдиного інформаційного поля планети, а в результаті – міфологізації суспільної свідомості. «Міф у сучасному постіндустріальному суспільстві постає продуктом масового виробництва, принципом організації масової свідомості, а телебачення – основним міфотворцем» [5, с. 66];

– культура центрів (інформаційні потоки найчастіше одновекторні, скеровані зі спеціалізованого або регіонального центру до периферії) дуже сильно впливає на периферію, тому виникає проблема збереження культурної та національної ідентичності. Тут ми знову потрапляємо в поле дії міфів: пошук «національного коріння», «витоків» набуває форми нової міфотворчості. Наприклад, Л. Воеводіна так пояснює відсутність у сучасному російському суспільстві ідейної підтримки демократичних реформ і ліберальних цінностей: «...не існує позитивної соціальної міфології, здатної формувати позитивне мислення сучасної людини за допомогою створення зразків для наслідування, без чого суспільство деморалізоване» [3, с. 140]. Міфологію усвідомлюють головним ресурсом модернізації країни;

– міфологізована повсякденність (т.зв. сценарій поведінки) – людина засвоює світ загалом не з власного досвіду і навіть не стільки з колективного (що постає як наочний посібник), а заучує його як щось іманентне Архетипний індивід звільняється від коливань культурної моделі світу, де будь-яке правило має бути апробоване досвідом: «Архетипна людина віддає себе вічному та незмінному світові, в якому все наперед визначено і в якому її благополуччя забезпечене беззастережним виконанням такого самого одвічного кодексу правил» [6, с. 170]. Архетипи безсмертні, вони щоразу знаходять для себе нове міфологічне вираження. Навіть не усвідомлюючи, ми постійно намагаємося дотримуватися міфологічної циклічності життя (святкування Нового року, народження дитини, новосілля та ін. – це потреба сучасної людини в періодичному програванні міфологічних сценаріїв повторного створення, ностальгія за оновленням, бажання ввійти в нову історію оновленого світу);

– вплив колективного несвідомого, яке акумулює в собі досвід, можна з цього приводу, наприклад, стверджувати, що всесвітня історія – це історія війн і насильства, відображена в низці архетипів і міфів, але також і нескінченний ланцюг творчості та любові, це також закріплено в міфології. Одне і друге відклалося в колективному (історичному) несвідомому. Як зазначає Ю. Антонян, «навіть теоретично не можна ставити утопічне завдання... знищити колективне несвідоме, а значить і міфологію – це було б катастрофою для людини і людства, які навчилися жити за допомогою саме цих механізмів і інакше існувати не можуть» [4, с. 171];

– особливості людської індивідуальної психіки, адже міфотворчість становить безперервний процес, у давнину і в наші дні він будується через універсальний соціально-психологічний механізм, а міфологізація реалій навколишнього світу й самого себе виражає глибинні потреби людства. У створенні сучасних міфів активно беруть участь не тільки архетипи колективного несвідомого (про них ми вже говорили), але й несвідомі процеси в індивідуальній психіці. Саме завдяки «співпраці» цих двох рівнів індивідуальна психіка сприймає та вбирає міфи, навіть понад те – весь час вимагає їх. Схожість міфологій різних народів пояснюється фундаментальною схожістю людської психіки. На рівні індивідуального сприймання міф ніколи повністю не зникав: він виявлявся у сновидіннях, фантазіях, прагненнях людини (численна література з психології привчила нас до відкриття великих і малих міфологій у несвідомій та напівсвідомій діяльності кожного індивідуума);

– життя людей постійно підживлює «старі» міфи, не дає їм застаріти та зникнути. Це особливо стосується релігійних міфів (М. Еліаде, зокрема, стверджує, що саме християнство пролонгує «міфічний» процес життя в сучасному світі), які постійно збагачуються завдяки теології, психології, історії, філософії, а також, можливо, і містики. Водночас і «старі», і «нові» міфи ніби нанизуються на віковічні фундаментальні архетипи. Художні образи, якими ми захоплюємося сьогодні, не померли разом зі своїми творцями – віруваннями та міфологією, а самі образи є формою буття міфологічних змістів: «Сам зміст міфів є першоосною, яка народжує потім образи, символіку, атрибутику, інтерпретації, які, у свою чергу, отримують власний суверенітет і починають автономний рух, інколи суттєво впливаючи, навіть змінюючи першооснову» [4, с. 182];

– міфологія цілком може жити і розвиватися під виглядом того, що С. Московичі називає «світською релігією» – вона не стосується бога, кожна нація визначає її для себе як певну догму, священні тексти, якими керується, герої в якості святих; така світська релігія відповідає певним психологічним потребам, «проникаючи в пори масового суспільства, вона стає суттю людського життя, енергією вільної віри» [7, с. 419–421]. Справді, для будь-якої країни такими догмами є певні багатотомові національні традиції, священними текстами є Конституція та різноманітні кодекси законів, а героїв як святих кожен вибирає для себе сам – політики,

науковці, актори, спортсмени та ін. Для підтримання такої світської релігії використовують засоби міфології – сукупність церемоній, емблем, паролів (лозунги, гасла, заклики на кожному кроці) та ін. У свій час викриття злочинів Сталіна було грубим порушенням міфологічних законів – замах на архетип Великого Батька, тому збереження в таємниці його кривавих злочинів необхідне було для захисту революційних ідеалів та основ нового суспільства. (Вичерпний аналіз аспектів міфологізації вчень більшовизму та нацизму зробив М. Еліаде [8, с. 15–23], роль міфології у становленні тоталітаризму – Ю. Антонян [4, с. 197–201]). У цьому контексті можемо розглядати й систему освіти – у всьому, що сучасна людина називає навчанням, освітою та дидактичною культурою, ми бачимо ту функцію, яку в архаїчному суспільстві виконував міф. Як стверджує М. Еліаде, «і не лише тому, що міфи становлять суму родових традицій і норм, які важливо не порушувати, але й тому, що їх передання – зазвичай таємне, стосується посвячення – більш чи менш еквівалентне «освіті» в сучасному суспільстві» [8, с. 187];

– новий міф постає у вигляді хибної мобілізуючої структури, здатної безболісно вписувати людину та маси в соціальну реальність, створюючи при цьому у своїх прибічників враження істинності та стану психологічного комфорту. Широко впроваджена в масову свідомість телевізійна реклама чинить значний вплив на культурно-інформаційний простір, який вона створює багато в чому за принципом міфологізації дійсності. Вплив цього фактора актуалізації міфів у сучасному світі викладає і Л. Воеводіна: «Інформація, оформлена в оболонку міфу, набуває чуттєво-виражальної конкретності, легко запам'ятовується, естетизує життєвий світ сучасної людини та кидає її, у кращому випадку, в обійми ілюзій, у гіршому – робить об'єктом різних маніпуляцій, у тому числі політичних» [3, с. 138–139];

– універсальність міфу як форми моделювання світу. Справді, універсальний характер міфу дозволяє розглядати культуру не як щось фрагментарне, а як цілісне, оскільки міф синтезує та пов'язує різні явища релігії, філософії, психології, моралі, історії, мистецтва, науки та політики. Міф – дуже архаїчна, але й безсмертна форма творчої фантазії для реалізації несвідомого прагнення до створення глобальної концепції найбільш значущих проблем буття. Міфотворчість пройшла складний багатовіковий шлях від примітивних і наївних архаїчних схем влаштування світу й космосу, від переказів про діяння першопредків до сучасних ускладнених міфологічних форм, які реалізуються в художніх творах, сучасній символіці, архітектурі і т.д.

Багато міфологічних тем усе ще збереглися в сучасній культурі, однак їх важко розпізнати, оскільки вони були піддані тривалому процесу секуляризації. Людина повертається періодично до міфічного способу життя, не усвідомлюючи це – наприклад, намагаючись втекти від реальності та хоча б короткий час жити в якісно новому темпоральному ритмі. У сучасному світі таку можливість дає читання, перегляд фільмів і вистав, видовищні розваги, оскільки створюють ілюзію перебування в часі підвищеної напруженості, зосередженості, долає кордони профанного та вривається у сакральне (на міфології ґрунтуються літературні сюжети сучасності – обов'язкова опозиція Добро – Зло, герой – антигерой, боротьба за кохання, мотив подорожі).

Сучасний світ повністю не відмовився від міфологічної поведінки, просто змінилася сфера її діяльності: міф не домінує більше у важливих секторах діяльності, він витіснений на більш приховані рівні психіки, частково у другорядну діяльність суспільства, оскільки міф є неодмінною складовою людського буття та відображає неспокій людини, що живе у плинному часі. Недаремно дослідження міфології як феномена розпочали ще в добу Античності й активізували у другій половині ХХ ст. – людина вдосконалила свій побут технічно, зробила безліч відкриттів і врешті почала шукати витоків своєї духовної суті, механізмів своєї поведінки.

Отже, основними засобами ідентифікації людини в сучасній культурі є міфологічні парадигми, а саме – уніфікація та широке розповсюдження тієї самої культурної продукції, зміна образу культури та інтенсифікація соціальних змін, вплив культури центрів на периферію, міфологізовані сценарії поведінки людини, активна співпраця колективного несвідомого та індивідуальної психіки, постійне підживлення старих міфів (особливо релігійних) і створення на їх основі нових, побутування та визначальний вплив на людську свідомість «світської релігії», універсальність міфу як форми моделювання світу. Запропонований перелік не претендує на вичерпність, оскільки нові етапи розвитку людської культури, безумовно, запропонують нові засади актуалізації давніх міфологем.

Література:

1. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич / Дж. Кемпбел. – К. : Альтернативи, 1999. – 392 с.
2. Полосин В. Миф. Религия. Государство / В. Полосин. – М. : Ладомир, 1999. – 440 с.
3. Воеводина Л. М. Мифология и культура / Л. М. Воеводина. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2002. – 384 с.
4. Антонян Ю. М. Миф и вечность / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2001. – 464 с.
5. McLuhan M. Culture is Our Business / M. McLuhan. – Toronto : McGraw-Hill Book Co., 1970.
6. Цивьян Т. В. Мифологическое программирование повседневной жизни / Т. В. Цивьян // Этнические стереотипы поведения ; Под ред. А. К. Байбурина. – Л. : Наука, 1985. – С. 154–178.
7. Московичи С. Век толп / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1996. – 485 с.
8. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде. – М. : Академический Проект, 2005. – 224 с.